

Вітчизняний конституціоналізм радянської доби та його трансформація після здобуття Україною незалежності

М. Гультай

доктор юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

У статті автор продовжує дослідження питань, пов'язаних із виникненням та утвердженням у вітчизняному соціумі суспільно-політичного та правового явища конституціоналізму. Публікація присвячена аналізу принципів і засад врегулювання на конституційному рівні суспільних відносин в Україні за часів радянської влади та їх трансформації після здобуття Україною незалежності.

Ключові слова: «жива» конституція, квазіконституція, конституційний контроль, конституційний транзит, конституційно-правова база, конституціоналізм, праворозуміння, радянська влада, семантика, суспільний договір, формальна конституція.

Питання визначення змісту вітчизняного конституціоналізму за часів радянської влади, незважаючи на значну кількість публікацій із цієї теми, залишається дискусійним.

Так, П. Стецюк, досліджуючи дефініцію категорії «конституціоналізм», робить висновок, що «не зовсім логічними видаються окремі твердження про існування... «тоталітарного» конституціоналізму, оскільки... в тоталітарній системі — конституція із засади речі не може існувати або перетворюється виключно у фіктивну річ. Отже, говорити про наявність конституційних норм, а тим більше про їхню реалізацію в таких випадках не доводиться»¹.

В. Речицький з цього приводу, зокрема, зазначає, що ці конституції (радянські. — Прим. авт.) слід віднести до семантичних (таких, що визначають, але не формують у демократичний спосіб владні структури) та водночас до номінальних (тобто таких, що проголошують нереальні ідеали)². Термін «семантична» стосовно конституції застосував свого часу український фахівець із державного права С. Базилевич, який писав, що «семантичні — такі конституції, які не відбивають дійсності і діють лише формально»³.

¹ Стецюк П. Про дефініцію категорії «конституціоналізм» / П. Стецюк // Вісник Львівського університету. — Серія юридична. — 2004. — Вип. 39. — С. 171–180.

² Речицький В. Конституціоналізм. Український опыт: харьковская правозащитная группа. Вып. 6 (38) / В. Речицький. — Харьков : Фолио, 1998. — С. 53.

³ Стецюк П. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Лекція п'ята: Класифікація конституцій : посібник / П. Стецюк. — Л. : Астролябія, 2003. — Ч. 1. — С. 222.

Наведене визначення не можна назвати вдалим, оскільки семантика (від грец. *σημαντικός* — позначає) — це лінгвістичний термін, що означає «весь зміст, інформацію, передану мовою або будь-якою її одиницею (словом, граматичною формою слова, словосполученням, реченням); розділ мовознавства, що вивчає цей зміст, інформацію; один із основних розділів семіотики»¹. Натомість конституції радянських часів не тільки проголошували інформацію — деякі її положення, хоча й не в повному обсязі, все ж таки діяли. Так, відповідно до їх приписів функціонували органи державної влади, відбувалися вибори, громадяни несли військовий обов'язок тощо. Не можна також погодитися з В. Речицьким і щодо визначення цих конституцій номінальними у розумінні таких, що «проголошують нереальні ідеали». Ідеали якраз були реальні, але не діяли гарантії їх забезпечення, що й призвело до масових порушень задекларованих прав і свобод людини та громадянина.

Тому, на нашу думку, слід погодитися з В. Тацієм, який наголошує, що «конституції радянського періоду заклали законодавчу основу устрою влади в СРСР, у республіках. Вони регулювали відносини з організації і функціонування державної влади»².

Такої самої позиції дотримується й А. Крусян, яка зазначає, що конституції УРСР та СРСР підготували необхідну конституційно-правову базу під ті докорінні зміни, які відбулися в державі та суспільстві після жовтневої революції в Росії, водночас ці закони зробили певний внесок у формування науково-практичної парадигми конституціоналізму, зокрема, у радянських конституціях було закріплено демократичні принципи, прийоми і методи управління, окремі політичні, соціальні, економічні, культурні права громадян, а також прагнення створити в Україні соціалістичне суспільство, соціалістичного типу державу і право на основі теорії соціалізму, постулати якої суперечать загальним принципам лібералізму, що в свою чергу становлять ідеологічну основу сучасного конституціоналізму. Проте практика радянського будівництва мала позитивний досвід (наприклад, становлення і розвиток інституту народної власності, виборність органів управління, можливість референдумів, формування системи соціального захисту громадян тощо) щодо формування наукової та практичної парадигми українського конституціоналізму³.

Не можна заперечувати того факту, за висловом В. Копейчикова, що «Конституція УРСР закріпила низку демократичних інституцій у межах, визначених правлячим режимом: Україна проголошувалася народною державою, заснованою на принципах народовладдя і верховенства Конституції та чинних законів; декларувалося, що трудові колективи є важливими суб'єктами політичного життя країни; що основним напрямом розвитку політичної системи суспільства є подальше розгортання демократії; багато уваги було приділено проголошенню

¹ Семантика : лінгвіст. енцикл. словарь / глав. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Советская Энциклопедия, 1990.

² Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація, акад. АПРН України Ю. М. Тодики. — Х. : Право, 2003. — С. 54.

³ Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. Р. Крусян. — 2010. — С. 14.

прав-намірів. Однак, як показало життя, усі демократичні положення цієї Конституції здебільшого мали формальний характер. Зберігалось ж і зміцнювалось фактичне панування комуністичної партії, яка проголошувалася провідною політичною силою суспільства»¹.

С. Шевчук з цього приводу, зокрема, зазначив, що «саме у попередні часи... закладалися власне основи та умови як для появи самої конституції держави, утвердження конституційної держави в цілому, так і для виникнення та дальшого розвитку конституціоналізму як такого»².

Водночас «український конституціоналізм радянського періоду, — як слушно зазначив Ю. Баулін, — навряд чи можна вважати самостійним правовим явищем, оскільки практично від самого початку він перебував під доволі жорстким централізованим ідеологічним контролем. Радянська влада, що впроваджувалася на українських землях, прагнула здобути для цього відповідну юридичну основу і діяти легально. Тому перша Конституція радянського періоду з'явилася в Україні дуже рано — ще в 1918 році як антитеза усім попереднім конституційним проектам. Як ця, так і особливо інші конституції, що створювалися в Радянській Україні, були доволі далекі за їх змістом від їх європейських аналогів, — насамперед, з причини їх офіційної орієнтації на однопартійний політичний режим; надмірне одержавлення практично усіх сфер громадського життя; принципове заперечення інституту приватної власності тощо»³.

В. Тацій виходячи з того, що «конституціоналізм — це передусім забезпечення прав людини і громадянина, дія державних інститутів у межах закону», доходять висновку, що «жодна з конституцій радянського типу не привела до створення правового механізму обмеження державної влади в інтересах суспільства і людини. Таким чином, головне завдання конституціоналізму не було вирішене»⁴.

До викладеного, на нашу думку, слід додати, що радянські конституції взагалі та конституції УРСР варто вважати суто формальними та ненормативними, оскільки вони не регулювали державно-владні відносини як загальнообов'язкові норми прямої дії, а отже, не могли застосовуватися безпосередньо, зокрема у процесі судочинства.

У цьому аспекті слід погодитися з українським дослідником історії права С. Головатим, який зазначав, що сформульоване А. Вишинським загальне визначення права як «сукупності правил поведінки людини, встановлених державною владою як владою панівного класу, а також звичаїв і правил співжиття, що їх санкціоновано державною владою і виконання яких здійснюється у примусовому порядку за допомогою державного апарату, для цілей охорони, закріплення та

¹ Конституционное право Украины / под ред. В. В. Копейчикова. — Киев : Юринком, 1998. — С.15.

² Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. — К. : Український центр правничих студій, 2001. — С. 12–19.

³ Баулін Ю. В. Конституційні традиції України: від Конституції Пилипа Орлика до сучасної конституційної реформи / Ю. В. Баулін [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document>

⁴ Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація, акад. АПрН України Ю. М. Тодики. — Х. : Право, 2003. — С. 54.

розвитку суспільних відносин і порядків, вигідних і бажаних для панівного класу» увійшло в усі підручники і впродовж багатьох років — аж до розпаду СРСР — слугувало основою для різноманітних (але майже дослівних) його варіацій, що відтоді відтворювалися в наукових працях як загальнотеоретичного змісту, так і галузевих юридичних дисциплін¹. «Більше того, — пише М. Колос, — системне зловживання правом, яке проводилося політичним керівництвом СРСР та УРСР, мало наслідком незаконне притягнення до кримінальної відповідальності у судовому, а також позасудовому порядку мільйонів українців»².

Стабільність радянського суспільства й ефективність державного механізму, як констатує С. Шевчук, підтримувалися здебільшого у позаправовий спосіб, водночас коли «радянські конституції виконували політико-ідеологічну, «тотемну» роль та намагались створити пристойний зовнішній та внутрішній імідж радянській державі. Проте призначення конституції у сучасних західних суспільствах полягає в обмеженні державної влади в інтересах суспільного спокою та стабільності, до того ж це обмеження не може загрожувати зниженню ефективності виконання державних функцій»³.

Насправді, хоча за радянського періоду української державності було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937 і 1978 років), ці правові акти, як зазначається у юридичній літературі, з погляду вимог теорії конституціоналізму слід вважати, скоріше, «квазіконституціями» (від лат. *quasi* — несправжній, уявний)⁴.

Отже, суто формальна дія деяких положень радянських конституцій не забезпечувала, та й не могла забезпечувати умови для формування в Україні суспільства, правовідносини у якому регулювалися б згідно з принципами конституціоналізму в його широкому розумінні з огляду на таке.

По-перше, як слушно зауважує М. Колос, в Україну російською соціал-демократією було експортовано комуністичні ідеї та за допомогою військової сили примусово насаджено державний устрій у формі диктатури пролетаріату, яка офіційно діяла до 1937 року⁵. Пізніше, незважаючи на формальне проголошення комплексу основних прав і свобод у державі, яка нібито «побудувала соціалізм», диктатура пролетаріату трансформувалася у тоталітарний режим. Нічого, по суті, не змінилося й у 1978 році з проголошенням так званої загальнонародної держави, оскільки реальна влада в Україні належала вищому комуністичному керівництву, цілком підпорядкованому центральному керівництву КПРС.

По-друге, в основу парадигми державної влади радянського зразка покладемо концепцію заперечення одного з основних принципів конституціоналізму —

¹ Головатий С. П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С. П. Головатий. — К., 2008 — С. 24.

² Колос М. Генезис и развитие украинского конституционализма (европейский контекст) / М. Колос // Standards of europe's constituonal heritagt. — Vilnius, 2013. — С. 61.

³ Шевчук С. Історія конституціоналізму: від святого письма до конституційного тексту. Елементи конституціоналізму / С. Шевчук // Юридичний журнал. — 2008. — № 10. — С. 54.

⁴ Історія держави і права України : підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. ; за ред. А. С. Чайковського. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — С. 177.

⁵ Колос М. Генезис и развитие украинского конституционализма (европейский контекст) / М. Колос // Standards of europe's constituonal heritagt. — Vilnius, 2013. — С. 61.

принципу поділу влади. Якщо судова влада, хоча й формально, проголошувалася незалежною, то парламентаризм як «буржуазний пережиток» було замінено на апробований під час існування Паризької Комуни та схвалений К. Марксом принцип поєднання законодавчої та виконавчої влади, так званий принцип працюючої корпорації¹.

Цей принцип полягав у тому, що представницькі органи — ради, депутати в яких працювали не на постійній основі, збиралися на сесії декілька разів на рік, де одностайно ухвалювали підготовлені президіями або іншими постійно діючими органами цих рад рішення, оскільки в умовах тотального дефіциту народних обранців хвилював не зміст запропонованих документів, а обов'язкові атрибути таких зібрань — прилавки виїзної торгівлі.

До того ж чітко діяла система формування представницьких органів: до виборів у їх склад допускалися лише ретельно перевірені на вірність комуністичним ідеям особи. Таким чином, попри задеклароване народовладдя в Україні, як і у всіх інших союзних республіках, реально діяла запроваджена ще Й. Сталіним система корпоративного управління державними справами вузьким колом посвячених осіб.

По-третє, громадяни УРСР за всіх часів її існування поділялися на класи, перевага серед яких надавалася представникам робітництва. Вони вважалися найвідданішими утопічним ідеям побудови комуністичного суспільства. Натомість сільське населення, навіть «робітничє селянство», було загнано у колгоспи чи радгоспи й до 1961 року не мало паспортів, що позбавляло їх права на зміну місця проживання. Що до найбільш освіченої складової суспільства — інтелігенції, то їм відводилася роль так званого прошарку.

«Радянське суспільство, — пише вітчизняний соціолог Г. Дворецька, — згідно з прийнятою тоді доктриною, складалося із двох класів (робітничий клас і колгоспне селянство) та одного прошарку — інтелігенції. Взаємини між цими класами мали бути безконфліктними, оскільки між ними нібито не існувало антагоністичних суперечностей. Ця концепція абсолютно не відповідала реальному стану справ у радянському суспільстві. Вона оперувала фактично лише одним критерієм — відносинами власності, побіжно доповнюючи його критерієм характеру праці. Наявність влади, величина і способи отримання доходів зовсім не бралися до уваги. Зовсім ігнорувалася нерівність позицій різних груп, панувало утопічне уявлення про однакові шанси соціального просування для всіх, незалежно від походження, національності, партійності тощо, канонізувалося поняття «гармонійної єдності» суспільних інтересів. Мета такої доктрини була зрозумілою — приховати реальну соціальну структуру радянського суспільства, реальні соціальні суперечності в ньому»².

Таким чином, попри задекларовану рівність членів «нової історичної формації» — радянського народу, існували обмеження у правах за ознаками соціального походження (наприклад, щодо вступу до вишів або до лав комуністичної партії, що, по суті, означало відсторонення від участі у правлінні державними справами).

¹ Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. — К. : Либідь, 2005. — С. 58.

² Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. / Г. В. Дворецька. — К. : КНЕУ, 2001. — С. 85.

Також мали місце утиски у правах громадян щодо релігійних переконань, національності та навіть у зв'язку з перебуванням на окупованій німецьким військом території, а це, до речі, вся Україна у її сучасних кордонах¹.

По-четверте, парадигма суспільства радянського зразка не передбачала можливості утворення однієї з характерних інституцій конституціоналізму — інститутів громадянського суспільства. Будь-яке, не передбачене та не регламентоване політичним керівництвом країни, об'єднання громадян для захисту своїх прав або контролю за діями органів влади, не кажучи вже про ініціювання демократичних перетворень, з метою врятувати український народ від політичної, економічної та духовної катастрофи (наприклад, «Український національний фронт»², «Демократичний союз соціалістів»³, «Боротьба за суспільну справедливість»⁴, «Партія боротьби за реалізацію ленінських ідей»⁵, «Українська Гельсінська спілка»⁶ тощо) миттєво ставало об'єктом прискіпливої уваги з боку «компетентних органів» із відповідними наслідками.

По-п'яте, доктрина побудови безкласового комуністичного суспільства передбачала поступове відмирання держави, функції якої на себе нібито мало перебрати місцеве самоврядування⁷. Передбачалося, що за таких умов зникне потреба у конституційному врегулюванні правовідносин у такому соціумі, адже його члени свідомо дотримуватимуться звичаєвих правил співіснування.

Тому ідеологи комунізму розглядали конституційний процес як тимчасове правове явище, необхідне для упорядкування переходу людства на інший, вищий, на їхню думку, щабель розвитку. Вважалося, що не слід перейматися й питанням утворення інституту конституційного контролю за дотриманням приписів конституцій, якими тимчасово повинні керуватися органи державної влади та громадяни в історичному процесі просування до зазначеної мети.

Однак відсутність такого контролю була однією з причин того, що рішення загальнодержавного значення приймалися не відповідно до принципів конститу-

¹ Україна і Росія в історичній ретроспективі. Нариси : у 3 т. / відп. ред. В. А. Смолій. — Т. 2 : Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко. — К. : Наукова думка, 2004. — С. 356.

² «Український національний фронт» (УНФ) утворено наприкінці 1964 року на західноукраїнських землях. Ініціатори його створення: Д. Квицько, З. Красівський, М. Дяк і М. Мельник. До своєї організації вони намагалися залучати переважно представників селянства.

³ «Демократичний союз соціалістів» утворено у 1964 році в Одеській області. Він порушував питання про надання суверенітету Україні.

⁴ «Боротьба за суспільну справедливість» — організація, утворена на Миколаївщині у 1969 році.

⁵ «Партію боротьби за реалізацію ленінських ідей» утворено в Луганську в 1964 році.

⁶ «Українська Гельсінська спілка» утворена в листопаді 1976 року. До неї увійшли відомий письменник М. Руденко (керівник групи), письменник-фантаст О. Бердник, відомі правозахисники та колишні політичні в'язні Л. Лук'яненко, І. Кандиба, О. Мешко та інші. Згодом до них приєднався генерал-майор у відставці, українець за походженням П. Григоренко, який представляв інтереси організації у Москві. Всього у складі Української Гельсінської групи було 10 чоловік.

⁷ Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. — К. : Либідь, 2005. — С. 58.

ціоналізму, які передбачають, зокрема, участь громадськості у їх розгляді та прийнятті, а в кулуарах політичної верхівки.

Як наслідок, волюнтаристські рішення в галузі внутрішньої політики (наприклад, будівництво БАМу, поворот русла сибірських рік, антиалкогольна кампанія тощо) були економічно не вигідними та завдали значних збитків економіці країни, а такі проекти, як «український мільярд пудів зернових» або «6 мільйонів тонн узбецької бавовни», сприяли поширенню корупції й отриманню незаконних нагород за рахунок приписок. Значної шкоди міжнародному авторитету країни рад завдала агресивна зовнішня політика, спрямована на підтримку, у тому числі військову, тоталітарних режимів (В'єтнам, Ангола, Мозамбик, Афганістан та інші) та недопущення вільнодумства у країнах Східної Європи (Угорщина, Чехословаччина, Польща та інші).

Отже, слід погодитися з британським соціологом Дж. Маршаллом, який дійшов висновку, що хоча не мали місця ознаки капіталізму (такі, як приватна власність, ринки товарів, капіталу та робочої сили), суспільство не було соціалістичним. Державна власність на засоби виробництва створила вакуум власності. Відсутність приватної власності сприяла виникненню корупції, пригнічувала мотивацію, спотворювала пріоритети керівництва та зводила нанівець сподівання держави на здійснення ефективного контролю виключно за рахунок планування й керування. Інтереси суспільства заміщувалися владою лобістів. Домінування номенклатурної системи зруйнувало критерії професійності й фаховості, розчинило механізми підзвітності та зміцнило владу окремих партійних груп. Партія, бюрократія, апарат безпеки та військові створили владну еліту, яка правила бюрократично-централізованим, розпорошеним суспільством¹.

Ці фактори разом зі значним зниженням життєвого рівня населення стали однією з причин розпаду СРСР та утворення в кордонах колишніх союзних республік нових незалежних і суверенних держав, у тому числі України.

Загальновідомо, що ідеологія марксизму, або марксизму-ленінізму, що панувала у радянському суспільстві, антагоністична ідеям лібералізму, а отже, не визнавала сповідувані ним загальнолюдські цінності, зокрема ті, що лягли в основу соціально-політичного та правового феномену конституціоналізму.

Справді, як зазначає П. Шляхтун, прихильники марксизму-ленінізму заперечували «ідеї суспільного договору і природного права як найважливіші теоретичні засади лібералізму, відкидали принципи поділу влади і верховенства права як головні підвалини демократичної організації політичного життя суспільства»².

Вони також не визнавали парламентаризм як засіб участі громадян в управлінні державними справами. Так, у праці «Держава і Революція» В. Ульянов (Ленін) писав: «Продажний і прогнилий парламентаризм буржуазного суспільства Комуна замінює установами, в яких свобода судження і обговорення не вироджується в оману, бо парламентарі повинні самі працювати, самі виконувати свої закони, самі перевіряти те, що виходить в житті, самі відповідати безпосередньо перед своїми виборцями. Представницькі установи залишаються, але парламен-

¹ Marshall G. «Real socialism» / G. Marshall // A Dictionary of Sociology. — Oxford University Press, 2009. — P. 712.

² Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки) : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. — К. : Либідь, 2005. — С. 59.

таризму як особливої системи, як поділу законодавчої та виконавчої функції, як привілейованого становища для депутатів тут немає. Без представницьких установ ми не можемо собі уявити демократії, навіть і пролетарської демократії, без парламентаризму можемо і повинні, якщо критика буржуазного суспільства для нас — не пусті слова, якщо прагнення скинути панування буржуазії є нашим серйозним і щирим прагненням, а не “виборчою” фразою для уловлення голосів робітників, як у меншовиків та есерів, як у Вандервельде»¹.

Слід також погодитися з П. Шляхтуном й у тому, що «якщо в лібералізмі центральною є ідея індивідуальної свободи, то в марксизмі — ідея соціальної рівності. А соціальна рівність та індивідуальна свобода, як відомо, є альтернативними явищами суспільного життя. Зрештою, такі відмінності між лібералізмом і марксизмом закономірні, оскільки виникли вони й розвивалися як ідеології різних суспільних класів — буржуазії і пролетаріату, інтереси яких, за марксизмом, є протилежними. Й допоки зберігатиметься такий поділ суспільства на класи, хоч би як їх називали, існуватимуть ліберальні й комуністичні ідеї»².

Натомість у сучасному суспільстві поняття «клас» і «класова боротьба» зазнали значної трансформації переважно у напрямі зменшення рівня їх антагонізму та надання більшої згуртованості соціуму. В сучасних розвинутих країнах цей ефект досягається завдяки постійному зростанню «середнього класу», тобто тих осіб, які, за висловом американського соціолога Д. Гілберта, «мають комфортельні стандарти життя, значну економічну безпеку, чималу робочу автономію, покладаються на свої знання для самозабезпечення»³.

Водночас варто зауважити, що хоча інструментальний колективізм замінив колишню класову обмеженість і групову неприязнь, однак не скасував розбіжностей класової ситуації та класових інтересів. На думку англійського соціолога Дж. Голдторпа, на сучасному етапі розвитку суспільно-політичних відносин слід визначати клас виходячи із заняття. При цьому найістотнішими характеристиками заняття є статус за наймом (роботодавець чи найманий робітник), рівень доходу, ступінь економічної безпеки (ризик втратити роботу або капітал), шанси на економічний успіх, місце в системі влади та контролю за процесом виробництва, міра автономії в роботі, а частково й престиж заняття в суспільстві⁴.

Класова ситуація в українському суспільстві «розвинутого соціалізму»⁵ хоча й значно вирізнялася від тієї, що складалася за часів утвердження радянської влади, але була далека від пропагандистських прожектів більшовиків. Спокусив-

¹ *Ленін В. І.* Держава і революція. Глава 3. Знищення парламентаризму / В. І. Ленін [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.politology.vuzlib.net/book_o130_page_16.html

² *Шляхтун П. П.* Політологія (теорія та історія політичної науки) : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. — К. : Либідь, 2005. — С. 59.

³ *Gilbert D.* The American Class Structure in an age of growing inequality / D. Gilbert. — New York : Wadsworth Publishing Belmont, Publ. Co., 1998. — P. 12.

⁴ *Goldthorpe J. H.* The Affluent Worker in the Class Structure / J. H. Goldthorpe [and others]. — Cambridge University Press, 1969. — P. 101.

⁵ Розвинений соціалізм, або реальний соціалізм — офіційна назва останнього десятиліття тоталітарної радянської дійсності.

шися на гасло «землю — тим, хто її обробляє», українське селянство з панського ярма потрапило до, мабуть, ще більш жорстокого — колгоспно-радгоспного.

Відповідно сільський добробут був гіршим за міський. Хоча колгоспникам згодом видали паспорти і вони почали регулярно отримувати зарплату та пенсію, умови праці й інфраструктура залишалися на низькому рівні. Хронічно бракувало шкіл, дитячих садків, лікарень, будинків культури, а про дороги й говорити не доводилося. Славнозвісного «стирання меж між містом і селом», так гучно розрекламованого компартійцями у Програмі КПРС 1966 року, не відбулося¹.

Ухвалена постанова жовтневого пленуму ЦК КПУ і затверджені заходи з організації виконання завдань, що випливали з рішень травневого (1982 року) пленуму ЦК КПРС (який розглядав питання про заходи щодо поліпшення управління сільським господарством; вдосконалення економічного механізму та зміцнення економіки колгоспів і радгоспів; посилення матеріальної зацікавленості працівників сільського господарства у збільшенні виробництва продукції і підвищенні її якості; поліпшення житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення, що отримали назву «Продовольча програма»), лишилися на папері².

Натомість стиралися межі між жіночою та чоловічою, розумовою та фізичною працею, що мало наслідком те, що жінки клали асфальт і переносили залізничні рейки, а інженерно-технічні працівники, науковці, медики й освітяни отримували меншу платню, ніж недостатньо кваліфікований робітник.

Дж. Маршалл з цього приводу наголошував на суттєвій «розбіжності марксистсько-ленінського ідеалу навіть з офіційними установками та цілями Програми КПРС, не кажучи вже про більш гуманні та ліберальні моделі соціалізму: східноєвропейський «Соціалізм з людським обличчям», західноєвропейський Демократичний соціалізм та Єврокомунізм»³.

При цьому, як наголошував англійський історик М. Маля, «соціалізм не виступає проти недоліків “капіталізму”, він агресивно виступає проти дійсності. Він робить спроби придушити реальний світ, але, врешті-решт, йому це не вдається. Проте протягом тривалого періоду ці зусилля можуть мати успіх у створенні сюрреалістичного світу з його парадоксом, що неефективність, бідність, брутальність можна видавати за вище благо суспільства, світу, в якому суспільство не може кинути виклик цій брехні»⁴.

Як випливає з викладеного, по суті, у радянському суспільстві замість запланованих неантагоністичних класів пролетарів і трудового колгоспного селянства з інтелігентним прошарком, на нашу думку, реально сформувалися інші класи, представники яких суттєво відрізнялися за рівнем життя, соціального захисту, а також можливостями культурного, освітнього і кар'єрного зростан-

¹ Повсякденне життя українців та побут партноменклатури [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ubgd.lviv.ua/moodle/mod/page/view.php?id=7411&inpopup=1>

² Продовольча програма СРСР на період до 1990 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia>

³ Marshall G. «Real socialism» / G. Marshall // A Dictionary of Sociology. — Oxford University Press, 2009. — P. 712.

⁴ Маля М. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917–1991 / М. Маля. — К. : Мегатайп, 2000. — С. 256.

ня — клас міських і клас сільських жителів, а замість інтелігентного прошарку — бюрократично-номенклатурна верхівка, яка всіма силами трималася за привілейоване становище.

Не випадково попри постійний ідеологічний тиск та політику «залізної зависи»¹ у свідомості громадян СРСР почала формуватися думка про перевагу ліберальних ідей, які, як зазначалося, лягли в основу принципів сучасного конституціоналізму, над утопічними мріями про побудову ефемерного безкласового суспільства з його примарним девізом «від кожного — за здібностями, кожному — за потребами».

Американський історик українського походження Р. Шпорлюк, аналізуючи політичну та економічну ситуацію, яка передувала розпаду Радянського Союзу, зокрема, писав: «Україна здобула незалежність унаслідок взаємодії та збігу двох основних чинників. По-перше, існували зовнішні, “об’єктивні” обставини, від яких українці залежали чималою мірою, але їхній власний вплив на ці обставини був украй обмеженим. 1991 року до таких факторів можна було віднести масштабну політичну кризу в Москві, піднесення інших неросійських національних рухів, особливо прибалтійських, і, зрештою, — встановлення формальних українсько-російських відносин напередодні серпневої кризи 1991 року. Надзвичайно важливою була й та обставина, що завдання національно-державної розбудови Росії саме в цей історичний момент визначалися протистоянням між демократичним національним рухом, з одного боку, та захисниками імперського радянського “центру” й крайніми правими націоналістами — з другого.

По-друге, — продовжує вчений, — існувала власна, внутрішня арена — тут діяв “суб’єктивний” фактор, і саме тут розвиток подій залежав від самих українців. Далі ми доведемо, що українцям вдалося скористатися тими несподіваними можливостями, яких вони самі не створювали. Вони успішно мобілізувалися, створивши коаліцію з колишніх опонентів, що дозволило їм досягти незалежності, уникнувши як боротьби із зовнішніми силами, так і внутрішнього протистояння та громадянської війни»².

Загальновідомо, що у демократичному суспільстві до влади приходять шляхом вільних виборів, «насамперед парламентських; тому у правовій доктрині держав, заснованих на засадах демократії, визнано, що основна суспільна роль політичних партій — сприяння здійсненню репрезентативної функції народу у виборних органах влади»³.

Тому першим кроком на шляху до формування в Україні соціуму, в якому суспільні відносини врегульовано відповідно до принципів конституціоналізму, тобто

¹ Залізна завіса (англ. *Iron curtain*) — термін часів Холодної війни, що означає переважно ідеологічно-нездоланну ізоляцію країн Варшавського договору під проводом СРСР від країн Заходу під проводом США.

² Шпорлюк Р. Імперія та нації / Р. Шпорлюк ; пер. з англ. — К. : Дух і Літера, 2000. — С. 317.

³ Богашева Н., Ключковський Ю. Проблеми розвитку системи політичних партій в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський // Сучасний конституціоналізм: досвід нових демократій : матеріали першого засідання Українсько-польського клубу конституціоналістів (грудень, 2006 р.) / за ред. В. Шаповала, В. Скшидло, П. Стецюка. — К. ; Л. : Юриспруденція, 2008. — С. 47.

шляху, який професор Д. Белов визначив як «конституційний транзит», було проведення виборів до представницьких органів на альтернативній основі¹.

«В період так званої перебудови (1986–1991 рр.), — зазначає В. Гончаренко, — відбувалися суттєві реформи державного апарату в Союзі РСР в цілому, в Українській РСР у тому числі, зміни в статусі УРСР як союзної держави, досить помітні зміни в законодавстві. Не минули ці процеси і Верховну Раду УРСР одинадцятого скликання (1985–1990 рр.), особливо в кінці 1980-х років. Так, практично, чи не вперше за всю багатолітню історію діяльності Верховної Ради УРСР одинадцятого скликання (25–28 жовтня 1989 р.) виявилися депутати, які голосували проти прийняття деяких законів. Так, за прийняття Закону про мови в Українській РСР проголосувало 528 депутатів, проти — 29, утрималось — 2. Після дуже гострих дебатів Верховна Рада прийняла 27 жовтня 1989 р. Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР». У преамбулі цього закону зазначалося, що зміни до Конституції УРСР вносяться з метою розвитку демократії, самоврядування народу, удосконалення виборчої системи, структури, діяльності Рад народних депутатів, органів правосуддя. Прийняття закону від 27 жовтня 1989 р. означало певне зрушення у бік розвитку представницької демократії в Україні. Зокрема, закон забезпечував перехід від реальної, а не тільки проголошеної альтернативності висування кандидатів у депутати Верховної Ради УРСР»².

Водночас слід погодитися з В. Беловим, що категорія «конституційний транзит» — це стан переходу конституціоналізму Української держави з одного стану в інший. «Такий стан переходу, його проходження не є однолінійним процесом, а може носити багатовекторний характер розвитку. Тобто конституційний транзит може охоплювати усі типи перехідних станів конституціоналізму з точки зору суттєвої зміни їх характеру: не тільки від авторитаризму до демократії, але, навпаки, у відповідності з національними соціокультурними й політичними особливостями, цінностями, звісно, із врахуванням передових наукових світових досягнень»³.

«Досвід новітнього конституційного процесу, — констатує М. Томенко, — був новим для українського політикуму, експертних кіл та громадськості. Означені передумови сучасного конституційного процесу дедалі більше орієнтували український політикум на пошук компромісів, на взаємні поступки на угоду спільним

¹ Белов Д. М. Конституціоналізм в Україні в умовах єдиного європейського демократичного простору / Д. М. Белов // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3. — Ч. 1 — С. 94.

² Гончаренко В. Д. Зміни в конституційному статусі Верховної Ради УРСР в кінці 1980-х — на початку 1990-х рр. / В. Д. Гончаренко // Конституція України: досвід реалізації та шляхи удосконалення : матеріали «круглого столу», організованого і проведеного Науково-дослідним інститутом державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України з нагоди 10-ї річниці прийняття Конституції України (м. Харків, 21 червня 2006 р.) / ред. кол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. — Х. : Право, 2006. — С. 16.

³ Белов Д. М. Конституціоналізм в Україні в умовах єдиного європейського демократичного простору / Д. М. Белов // Порівняльно-аналітичне право. — 2013. — № 3. — Ч. 1. — С. 94.

пріоритетам, врешті-решт, на вироблення та ухвалення найбільш оптимального на той час конституційного проекту»¹.

Вчений також вважає, що український конституційний процес можна умовно поділити на декілька етапів:

— перший починається з передвиборчої кампанії до Верховної Ради України (листопад — березень 1990 року), протягом якої увагу громадськості було спрямовано на необхідність розробки та утвердження нового Основного Закону як важливого атрибута суверенної держави;

— початком другого, на його думку, слід вважати факт прийняття Декларації про державний суверенітет та схвалення Верховною Радою України 19 червня 1991 року Концепції нової Конституції України, яка вперше в історії українського конституціоналізму визначила фундаментальні (методологічні) засади створення Основного Закону держави;

— третій було започатковано 1 липня 1992 року, коли Верховна Рада України ухвалила постанову про винесення першого проекту Конституції незалежної України, підготовленого Конституційною комісією, на всенародне обговорення. Однак чергова політична криза і гостра боротьба інтересів фінансово-промислових груп призвели тоді до призупинення конституційного процесу;

— четвертий етап характеризується відновленням конституційного процесу в Україні. Він розпочався 10 листопада 1994 року, коли парламентом було ухвалено постанову «Про склад комісії з опрацювання нової Конституції України (Конституційної комісії)», 8 червня 1995 року відбулося підписання Конституційного Договору, або так званої малої Конституції тимчасового характеру².

З цього приводу В. Шаповал слушно наголошує, що конституційний процес в Україні триває на якісно новій основі, «ключову роль у становленні практики конституціоналізму відіграла концепція установчої влади, за якою конституцію визнають актом первинної установчої влади, що безпосередньо належить народу. Автори відповідних ідей вважали конституцію за вихідний акт суверенітету народу, приймаючи який народ встановлює правила свого політичного (державного) існування. Водночас конституцію характеризували як джерело інших, встановлених нею і по суті вторинних влад — законодавчої, виконавчої та судової»³.

Існують й інші варіанти періодизації вітчизняного конституційного процесу після здобуття незалежності. Так, П. Стецюк вважає, що часові рамки цього «першого» етапу конституційного процесу — від кінця серпня 1991 року до початку 1994 року (дострокові парламентські вибори). Другий етап конституційного процесу охоплює період з осені 1994 року (створення нової Конституційної комісії) до середини 1995 року (підписання Конституційного Договору). І третій етап консти-

¹ *Томенко М. В.* Конституційний процес як пошук стратегічних пріоритетів України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук / М. Томенко. — К., 2010. — С. 18–19.

² Там само.

³ *Шаповал В.* Питання теорії конституції у реаліях сучасної України / В. Шаповал // Сучасний конституціоналізм: досвід нових демократій : матеріали першого засідання Українсько-польського клубу конституціоналістів (грудень, 2006 р.) / за ред. В. Шаповала, В. Скшидло, П. Стецюка. — К. ; Л. : Юриспруденція, 2008. — С. 12.

туційного процесу — від початку червня 1995 року до прийняття Конституції України 28 червня 1996 року¹.

Р. Мартинюк визначає початковим етапом сучасного конституційного процесу в Україні період від 16 липня 1990 року до 26 жовтня 1993 року. «На даному етапі, керуючись положеннями Декларації про державний суверенітет, необхідно було створити принципово нову конституцію, яка б відповідала кращим світовим стандартам інституціоналізації механізму влади»².

На думку Р. Мартинюка, новий етап у державному розвитку України розпочався з прийняттям 24 серпня 1991 року Акта проголошення незалежності України, підтвердженого 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, який можна визначити як конституційний акт, адже сам спосіб прийняття наголошував на його найвищій легітимності. «...Попри певне повторення положень Акта в чинній Конституції, він продовжує відігравати ключову соціально-регулятивну роль, юридично фіксуючи кардинальні демократичні зміни в державному бутті України, що сталися на початку 90-х років ХХ ст.»³.

На наш погляд, автори цих періодизацій не враховують, що з прийняттям Конституції України можна з впевненістю стверджувати лише про те, що конституціоналізм як суспільно-політичний та правовий феномен в українській державі відбувся, однак процес конституціоналізації суспільних відносин ще знаходиться на стадії формування.

У цьому аспекті вважається більш вдалою періодизація вітчизняного конституційного процесу, запропонована вітчизняним фахівцем у галузі державного права В. Антошкіною, яка зазначає, що його можна поділити на такі етапи:

- до прийняття Конституції України 1996 року (1991–1996 роки);
- після прийняття Конституції України 1996 року (1996–2004 роки);
- етап реформування Конституції України (2004 рік).

Виділення процесу реформування в окремий етап, на наш погляд, є слушним, оскільки такий процес є природним. Як зазначає з цього приводу Дж. Маршалл, «відбувається постійна регенерація, відродження конституції в нових суспільних відносинах. Ми тлумачимо конституцію, яка існуватиме століття і яка повинна, таким чином, бути пристосована до різних форм людської діяльності... — внутрішня структура конституційного організму набуває стійкості, наступності, здатності до самозбереження і водночас до оновлення. Пристосоване конституційне регулювання утворює “живу конституцію”, відносно незалежну і панівну над державою і системою права»⁴.

¹ Стецюк П. Основи теорії конституції та конституціоналізму / П. Стецюк. — Л. : Астролябія, 2003. — Ч. 1. — С. 227.

² Мартинюк Р. С. Конституційний процес та поділ влади в Україні в період з 16 липня 1990 р. по 28 червня 1996 р. / Р. Мартинюк // Національний університет «Острозька академія». Наукові записки. (Серія «Історичні науки»). — 2004. — Вип. 4. — С. 347.

³ Там само. — С. 351.

⁴ Див.: Арановский К. В. Государственное право зарубежных стран : учеб. пособие / К. В. Арановский. — Изд. 3-е, доп. и перераб. — М. : ИД «ФОРУМ» ; ИНФРА-М, 2000. — С. 124.

І хоча концепція «живої конституції», прийнята у вітчизняних наукових колах, неоднозначна, вона, на нашу думку, досить влучно відображає специфіку вітчизняного конституційного процесу.

Річ у тім, що українському суспільству, яке все ще перебуває у періоді «конституційного транзиту», проте має тверді наміри щодо утвердження в суспільстві принципів конституціоналізму, потрібно вирішити певні важливі питання.

По-перше, не лише проголосити на конституційному рівні права та основоположні свободи людини і громадянина, а створити реальні та ефективні умови для їх гарантування, реалізації та захисту.

Світовий досвід розвитку суспільства доводить, — пише О. Марцеляк, — що без визнання та забезпечення прав і свобод людини неможливе здобуття демократії, побудова правової держави та її соціально-економічне процвітання. Права людини становлять перепони всевладдю і свавіллю державних структур, визначають параметри взаємовідносин людини, суспільства і держави, їх відповідальність, наслідком чого є демократичний розвиток держави і суспільства, їх стабільність і нормальна життєдіяльність. Вони визначають сферу свободи і самовизначення особи, її автономію, забезпечують розкриття економічного, політичного, соціального, творчого і громадянського потенціалу кожної особи¹.

Отже, головною метою конституційного процесу у сучасній українській державі є утвердження та розвиток конституційного ладу, за якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, а права і свободи особи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності демократичної держави, у якій суспільні відносини регулюються на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Для цього, як справедливо зазначає В. Шаповал, державні органи та суспільство зобов'язані «вирішувати найскладніші питання життя країни в узгоджувальному, а не конфронтаційному режимі, що має основоположне значення для забезпечення стабільності конституційного ладу»².

При цьому слід враховувати, що права людини і права громадянина за своїм змістом і обсягом не є тотожними. Права людини є природними і належать їй за народженням, незалежно від наявності у неї громадянства, — наголошує з цього приводу російський правознавець О. Зинов'єв. Права громадянина, навпаки, виникають в силу того, що особа є громадянином конкретної держави. Кожен громадянин володіє всім комплексом прав, які належать до загальноновизнаних прав людини, а також всіма правами громадянина, визнаними і закріпленими в даній державі. Права людини є невідчужуваними. Вони охороняються і захища-

¹ *Марцеляк О.* Удосконалення моделі українського омбудсмена / О. Марцеляк // Сучасний конституціоналізм: досвід нових демократій : матеріали першого засідання Українсько-польського клубу конституціоналістів (грудень, 2006 р.) / за ред. В. Шаповала, В. Скшидло, П. Стецюка. — К. ; Л. : Юриспруденція, 2008. — С. 47.

² *Шаповал В.* Питання теорії конституції у реаліях сучасної України / В. Шаповал // Сучасний конституціоналізм: досвід нових демократій : матеріали першого засідання Українсько-польського клубу конституціоналістів (грудень, 2006 р.) / за ред. В. Шаповала, В. Скшидло, П. Стецюка. — К. ; Л. : Юриспруденція, 2008. — С. 12.

ються не тільки державою, а й усією світовою спільнотою, а в разі їх порушення до держави-порушника можуть застосовуватися міжнародно-правові санкції¹.

По-друге, потребують правотворчого утвердження та практичної реалізації у процесі правозастосування принципи правової держави, основні положення про сутність і зміст якої, вважає Р. Гринюк, ще за півстоліття до запровадження відповідного терміна обґрунтував видатний німецький філософ І. Кант (1724–1804)². У своїй відомій праці «Ідея загальної історії у всесвітньому громадянському плані» він чітко сформулював основну мету цивілізаційного генезису, зміст якої полягає в утвердженні загального правового громадянського суспільства. Існування такого суспільства можливе лише за двох умов — визнання повної індивідуальної свободи та наявності зовнішнього примусу у вигляді закону, який є обов'язковим для всіх членів суспільства і який змушує індивідів застосовувати власну свободу лише з метою самовдосконалення та на благо всієї спільноти³.

У цьому аспекті слід погодитися з В. Тацієм, який наголосив, що становлення правової держави на демократичних засадах є важливою складовою всього конституційного процесу, оскільки це безпосередньо пов'язано «із втіленням в практику цінностей конституціоналізму, врахуванням у державотворчому процесі вітчизняного та зарубіжного досвіду конституційно-правового регулювання суспільних відносин»⁴.

По-третє, слід забезпечити активну участь в управлінні державними справами інститутів громадянського суспільства.

Процес формування громадянського суспільства у юридичній науці умовно поділяють на певні етапи. В основу такого поділу покладено співвідношення громадянського суспільства і держави та визначення його місця у загальній структурі людського суспільства.

На думку О. Зайчука, існує велике розмаїття поглядів і думок, але більшість з них зводиться до трьох основних напрямів. Перший — громадянське суспільство розглядається як найбільш якісний етап розвитку людського суспільства; держава є складовою громадянського суспільства. Другий — громадянське суспільство виступає як механізм, що зв'язує особу, її інтереси, потреби і державу як політичну організацію суспільства. Третій — громадянське суспільство і держава розглядаються як окремі елементи суспільної структури. При цьому обидва утворення можуть розглядатись і як рівноправні партнери, і як нейтральні один до одного елементи, і як антагоністичні структури⁵.

¹ *Зиновьев А. В.* Проблемы теории и практики прав человека / А. В. Зиновьев // Правоведение. — 2008. — № 6 (281). — С. 6.

² *Гринюк Р. Ф.* Ідея правової держави: теоретично-правова модель і практична реалізація / Р. Ф. Гринюк. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. — С. 78.

³ *Кант И.* Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / И. Кант // Метафизические начала естествознания. — М., 1999. — С. 944.

⁴ Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. — Х., 2003. — С. 7.

⁵ *Зайчук О. В., Оніщенко Н. М.* Теорія держави і права: акад. курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С. 112.

Громадянське суспільство, — зазначається у Білій книзі Європейського Союзу, — відіграє важливу роль у наданні громадянам можливості висловитися з питань, що їх хвилюють, та можливості забезпечити свої потреби. Під громадянським суспільством у цьому випадку розуміються: профспілки та союзи роботодавців («соціальні партнери»), неурядові організації, професійні об'єднання, благодійні організації, організації, що залучають громадян до місцевого чи муніципального життя за посередництва церкви або релігійних громад¹.

Слід також враховувати, що громадянське суспільство, як підкреслює М. Гурицька, є явищем багатоаспектним. З одного боку, це сфера недержавних суспільних інститутів та відносин, тобто все те в суспільстві, що не є державою та державним, а з іншого — як теоретична категорія для аналізу й пояснення явищ дійсності є агрегованим поняттям, котре позначає специфічну сутність суспільних комунікацій, соціальних зв'язків, інститутів і цінностей. Головними суб'єктами такого суспільства є громадянин зі своїми громадянськими правами і громадські (неполітичні й недержавні) організації-асоціації, об'єднання, рухи і громадські інститути².

По-четверте, ідеї конституціоналізму повинні бути сприйняті всією нацією та сприяти її консолідації на демократичних засадах.

У юридичній літературі зазначається, що існують два основні значення терміна нація (лат. *Natio* — плем'я, народ):

— політична спільнота громадян певної держави — політична нація (нація-держава) — це сукупність політично суб'єктивних громадян, що здійснюють колективні національні інтереси через механізм власної політичної організації — національної держави. Нація визначається як основний державотворчий елемент, джерело державної влади та носій державного суверенітету. Часто вживається як синонім терміна держава, коли йдеться про її населення, наприклад для посилення на «національні» університети, банки та інші установи;

— етнічна спільнота (етнос) — спільнота, яка має спільне історичне походження, з єдиною мовою і самосвідомістю (як особистим відчуттям «національної ідентичності», так і колективним усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших), власною державністю або прагненням до її створення. У цьому значенні фактично є синонімом терміна «народ». «Як сукупність людей, що має власну назву, спільну історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, масову громадську культуру, спільну економіку і однакові для всіх членів юридичні права та обов'язки, — пише англійський дослідник Е. Сміт, — нація репрезентує багатовимірну концепцію, ідеальний тип, який становить стандарт або пробний камінь, що його конкретні приклади наслідують більшою або меншою мірою»³.

«Національності, — стверджував американський соціолог Е. Шилз (1911–1995), — притаманна традиційність. Нації не могли б існувати без усвідомлення і впровадження на рівні правових норм традицій, що передають образи минулого,

¹ Європейське врядування. Біла книга / Комісія Європейських співтовариств. — Брюссель, 25.7.2001 COM(2001) 428 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.pravo.org.ua/files/konstatyuc/WHITE_BOOK_UKR_REV.pdf

² Гурицька М. С. Громадянське суспільство: теорія і практика / М. С. Гурицька // Вісник Севастопольського ДТУ. — 2008. — Вип. 91. — С. 219–222.

³ Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт. — К. : Основи, 1994. — С. 52–53.

визначних для національної спільноти подій і осіб. Нація є колективом, у якому минуле і сучасне існують на одному рівні знаково-дискурсивної актуальності. Значні зусилля нації спрямовані на повсякчасне підтвердження нерозривності сучасного її буття з визначними і ціннісними елементами її минулого».

На його думку, нація ніколи не є справою одного покоління. Зв'язок із минулим здійснюється через походження, але те, що передається, — не кров і не фізіологічні ознаки, а скоріше специфічна система стосунків і зв'язків, котрі предки мали на і до території. Нація — трансгенеративна спільнота¹.

Щодо цього слід зазначити, що питання формування національної свідомості було болючим практично протягом усього історичного процесу існування українського суспільства. Починаючи з часів монголо-татарської навали населення українських земель було штучно поділено на західне, яке тяжіло до Європи та сповідувало демократичні цінності, та східне, яке перебувало під впливом внесеного ординцями та радо сприйнятого деякими князями-колабораціоністами принципу самодержавного правління.

У подальшому по справжньому об'єднати українців навколо національної ідеї не змогли ні козацькі гетьмани, ні лідери УНР, що мало наслідком черговий поділ українських земель між ласими до них сусідами.

«На жаль, — зазначає український історик В. Лісовий (1937–2012), — і за наших часів навіть ті українські публіцисти, журналісти та політики, які розуміють важливість єднання громадян України в одну політичну націю, у кращому разі тільки повторюють у різних контекстах вислів “національна ідея”. Але при цьому, як правило, скаржаться на неясність того, що конкретно має означати цей вислів. А коли зміст будь-якої ідеї є незрозумілим, то годі й сподіватися, що вона “працюватиме”»².

«Як і в Україні, у Росії, — застерігав ще у 1994 році відомий російський журналіст Л. Млечин, — при владі залишилася еліта, що утворилася ще в радянські часи, і її демократичні чесноти більше знаходять визнання на Заході, ніж усередині країни. Ця еліта, особливо її військовий прошарок, цілеспрямовано домагається реставрації імперії. Одним із замаскованих варіантів цього спрямування можна вважати виступи політиків і журналістів, які активно опікуються правами “російськомовного населення” в близькому зарубіжжі, виправдовуючи в такий спосіб втручання Москви у справи сусідів та й навіть безпосередню інтервенцію. Найвідвертіші з них вважають, що єдиний прийнятний варіант забезпечення прав росіян, які живуть поза межами Російської Федерації, — це повернення колишніх республік СРСР до імперії»³.

Однак ні ці застереження, ні аналогічні прогнози українських істориків, ні сумний історичний досвід не було взято до уваги вітчизняною політичною елітою, яка лише проголошувала себе представниками всього Українського народу, а не

¹ Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство / Е. А. Шилз [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/shilz.htm>

² Лісовий В. Перший в Україні систематичний виклад теорій нації та націоналізму / В. Лісовий [передм. до: Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія / Р. В. Касьянов]. — К. : Либідь, 1999. — С. 5.

³ Млечин Л. Русский вопрос в российской политике 1994 года / Л. Млечин // Известия. — 1994. — 4 января.

Заходу чи Сходу, але насправді своїми діями посилювала суперечності між мешканцями цих регіонів України.

Результат не примусив себе довго чекати, й сьогодні до всіх негараздів економічного характеру додався ще й збройний конфлікт на Донбасі.

По-п'яте, існує нагальна потреба реформування вітчизняної політичної системи в аспекті підвищення рівня політичної активності громадян.

За даними Комітету виборців України наразі в Україні існує 262 політичні партії. З цього приводу Комітет зауважує, що така кількість партій збільшує ризик виборчих махінацій напередодні місцевих виборів. «Зокрема, ці партії можуть виявитись технічними і передавати власні місця в дільничних виборчих комісіях на користь зацікавлених кандидатів та партій, окрім того, це ускладнить і адміністрування виборів»¹.

Річ навіть не в тому, що така кількість «партій-одноденок» ускладнює проведення виборчого процесу, йдеться про те, що за таких умов політики, які априорі мають брати участь у вирішенні економічних та соціально-побутових питань, переймаються переважно проблемами власного благополуччя. Програми вітчизняних політичних партій, які з калейдоскопічною швидкістю замінюють одна одну у представницьких органах, з питань економічного розвитку та підвищення життєвого рівня населення, як правило, залишаються на папері, а їх автори на наступних виборах виступають вже під іншими прапорами, і все повторюється знову.

«Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість», — писав К. Маркс у передмові до «До критики політичної економії»². Головне завдання конституціоналізму — створення справедливого суспільства, в якому діє принцип верховенства права та надійно захищені конституційні права і свободи членів соціуму. Доки цей постулат не стане реальним мірилом ефективності діяльності вітчизняних політичних сил та висунутих ними на відповідальні посади урядовців, а також керівників інших органів державної влади, доти виконати його неможливо.

Гультай М. Отечественный конституционализм советской эпохи и его трансформация после обретения Украиной независимости. В статье автор продолжает исследование вопросов, связанных с возникновением и утверждением в отечественном социуме общественно-политического и правового явления конституционализма. Публикация посвящена анализу принципов и основ урегулирования на конституционном уровне общественных отношений в Украине во времена советской власти и их трансформации после обретения Украиной независимости.

Ключевые слова: «живая» конституция, квазиконституция, конституционный контроль, конституционный транзит, конституционно-правовая база, конституционализм, правопонимание, советская власть, семантика, общественный договор, формальная конституция.

¹ В Україні зареєстрували рекордну кількість політичних партій [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-zareyestruvali-rekordnu-kilkist-politichnih-party-419151.html>

² Энциклопедический словарь крилатых слов и выражений / В. Серов. — М. : Локид-Пресс, 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_wingwords

Hultai M. National constitutionalism of the Soviet period and its transformation after Ukraine's independence. In article the author continues the theme study issues related to the emergence and consolidation of society in the national socio-political and legal phenomenon of constitutionalism. Publication devoted to the principles and foundations of regulation at the constitutional level of social relations in Ukraine during the Soviet era and their transformation after Ukraine independence.

Key words: «living» constitution, kvazikonstytutsiya, constitutional control, constitutional transit constitutional and legal framework, constitutionalism, thinking, the Soviet authorities, semantics, the social contract, the formal constitution.